

Kurtubî'nin Morfolojik Temelli Anlam Arayışı *

İsmail Erken | <https://orcid.org/0000-0002-4327-4496>

ismail.erken@ikcu.edu.tr

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi | <https://ror.org/024nx4843>

İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Öz

Arapça bir terim olarak sarf, morfoloji (biçimbilim); bir ana yapıdan, anlam açısından ve ifade edilmek istenen şeye uygun dönüşümler veya eklemeler ile yeni bir şekilde ya da aynı şekilde bir yapı oluşturma ve bu şekilde oluşmuş lâfızları inceleme ilmidir. Anlaşılma hedefiyle Arapça vahyedilen Kur'an, Arap dil bilimlerinin ve sarfın da konuları arasında yer alır. Müfessirler, Kur'an'ı tefsir ederken morfoloji biliminden de çokça yararlanmışlardır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* tefsirinde biçimbilime anlama ve anlatma çabası içinde yer vermiştir. Tefsirin en belirgin özelliklerinden biri âyetin açıklamasında öncelikle -morfoloji de dahil olmak üzere- filolojik açıklamaların yer almasıdır. Kurtubî âyet içerisinde geçen sözcüklerin yapısal analizlerini yaparak onlar hakkında morfolojik bilgiler vermiştir ve biçim açısından ayrıntı ve istisna olan konuları işlemiştir. Ayrıca müfessir sözcüklerin morfolojik durumlarını göz önünde bulundurarak, o sözcüklerin ifade ettikleri manaları anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Bununla beraber araştırma sırasında üzerinde durulması gereken bir konu da Kurtubî'nin sarf kurallarından hareket ederek bu kurallar ile meydana gelmeyecek anlamlara ulaşmasıdır. Müfessirin bu uygulamaları lafzın özelliği, okuyuş farklılıkları, sözcüğün bulunduğu bağlam, zaidlik, hazf vb. durumlarında gerçekleştirdiği dikkat çekmektedir. Çalışmada, Kurtubî'nin âyetleri anlama ve anlatma sürecinde verdiği bilgiler gözden geçirilir ve onun morfolojinin konuları arasında yer alan tekil-ikil-çoğul, erillik-dişillik, belirlilik-belirsizlikle alakalı yaptığı yorumlar esas alınarak çalışma sınırlandırılmıştır. Bu üç konuda tefsirde okumalar yapılmış, konularla ilgili örnekler üzerinden konu işlenmiş ve oluşan duruma dair açıklama, değerlendirme ve varsayımlarda bulunulmuştur. Makalede örneklemeler farklı açılardan ve tafsilatlı incelenerek özellikle manaya odaklanan bir minvalde konu aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, Kurtubî, Kurtubî Tefsiri, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Morfoloji, Anlam

Atıf Bilgisi

Erken, İsmail. "Kurtubî'nin Morfolojik Temelli Anlam Arayışı". *Tetkik 3* (Mart 2023), 69-86.

<https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.78>

Geliş Tarihi	19 Ekim 2022
Kabul Tarihi	21 Mart 2023
Yayın Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör – Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Ömer Dumlu danışmanlığında 28/09/2020 tarihinde tamamladığımız “ <i>el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân’ın Filolojik Açısından İncelemesi</i> ” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışmanın ana fikri, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulmuş ancak tam metin olarak yayımlanmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

---

Qurṭubī's Morphological-Based Interpretation *

İsmail Erken | <https://orcid.org/0000-0002-4327-4496>

ismail.erken@ikcu.edu.tr

İzmir Katip Çelebi University | <https://ror.org/024nx4843>

Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, İzmir, Türkiye

Abstract

As an Arabic term *sarf*, morphology; is the science of creating a new or similar structure from the main form in terms of meaning and with appropriate transformations or additions to what is meant to be expressed and examining the words formed in this way. The Qur'ān, revealed in Arabic to being understood, also becomes the subject of Arabic linguistics and *sarf*. While interpreting the Qur'an, commentators and linguists have also benefited greatly from the science of morphology. Abū Abdallāh Muḥammad b. Aḥmad al-Qurṭubī (d. 671/1273) used morphology to understand and explain in *al-Jamī' li-'Aḥkām al-Qur'ān*. One of the most distinctive features of his tafsir is that philological explanations, including morphology, are included in the explanation of the ayah. Qurṭubī made structural analysis of the words in the verse and gave morphological information about them, and he dealt with the details and exceptions in terms of form. Considering the morphological situations of words, he tried to make the meanings of words understandable. However, another issue that should be emphasized during the research is that Qurṭubī reaching meanings that cannot occur with these rules by moving from the rules of morphology. It is noteworthy that Qurṭubī made these applications in cases such as the characteristics of the wording, the differences in reading, the context in which the word is found, *za'id* (excess), *hazf* (reduction), etc. The study has been limited by reviewing the information Qurṭubī gave in the process of understanding and explaining the ayahs and based on his comments on singular-dual-plural, masculine-femininity, certainty-uncertainty, which are among the subjects of morphology. In these three subjects, research has been done in tafsir, the subject has been studied through examples related to the subjects, and explanations, evaluations, and assumptions have been made about the subject. In this study, the samples were examined in detail by considering them from different angles, and the subject was conveyed in a way that focused on the meaning.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Qurtubī, Tafsir al-Qurtubī, *al-Jamī' li-'Aḥkām al-Qur'ān*, Morphology, Meaning

Citation

Erken, İsmail. "Qurṭubī's Morphological-Based Interpretation". *Tetkik 3* (March 2023), 69-86.

<https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.78>

Date of submission	19 October 2022
Date of acceptance	21 March 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - A Internal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Complaints	tetik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Ethical Statement	* This article is extracted from my doctorate dissertation entitled " <i>Philological Analysis of al-jāmi li Ahkām al-Qur'ān</i> ", supervised by Prof. Dr. Omer Dumlu (Ph.D. Dissertation, Dokuz Eylül University, İzmir, 2020). This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled " <i>Qurtubi's Morphological Based Interpretation</i> ", orally delivered at the 2nd Turkish Symposium of Social Sciences.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr b. Ferh el-Kurtubî (öl. 671/1273) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-âübeyyinü limâ tazammenehû mine's-Sünneti ve âyi'l-furkân* isimle bir tefsir kaleme almıştır. Kurtubî Tefsiri ansiklopedik bir hüviyet taşımasının yanında filolojik konuları ihtiva eden bir tefsirdir. Bu sebeple onun derlediği bilgiler ve değerlendirmeleri dil alanında önem taşımaktadır.

Kurtubî tefsirini filolojik meselelerde bu alanda eser vermiş ve fikir belirtmiş âlimlerin görüşlerine yer verir. Zikredilen bu isimlere bakıldığında Kurtubî Tefsiri'nin dilbilim, sözlükbilim ve belagat yönüne kaynaklık eden alimlerin çeşitliliği dikkat çeker. Müellif görüşler ile tefsirini destekleme ve farklı fikirleri aktarma amacındadır. Bu bağlamda hicri 5 asırlık bir zaman diliminde yaşamış kârî, râvî, müfessir, muhaddislerden veya dil ilimlerindeki çabaları ve eserleri ile ön plana çıkan âlimlerden istifade eder.

Kurtubî'nin dilbilim konularında yararlandığı âlimlerden bazıları şunlardır:

- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (öl. 175/791)
- Sîbeveyhi (öl. 180/796)
- Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805)
- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822)
- Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830 [?])
- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberraîd el-Ezdî (öl. 286/900)
- Zeccâc (öl. 311/923)
- Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987)
- Ebû Ca'fer en-Nehhâs (öl. 338/950)
- İbn Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147)

Yapılan bu çalışmada, morfolojik bir değerlendirme ile Kurtubî'nin varmış olduğu sonuçlar aktarılacak ve değerlendirilecektir. Çalışma, müfessirin sarf bilimini esas alarak ve onun kurallarından yola çıkarak Kur'an'ı anlama metodunu anlamayı ve açıklamayı hedefler. Sarf ilminin kuralları ile ulaşılan anlam kapsamına bu bilimin istisnaları da girebilir. Çalışmanın odak noktası tefsirde işlenen istisna sayılabilecek konulardır. Çünkü, istisnalardan yola çıkarak yapılan yorumları değerlendirmek çalışmaya öznel bir anlama çabasını aktarma gücü sunar. Bu sebeple örnekler ve konunun uygulama alanları tefsirde taranmış ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kurtubî sadece morfolojinin kuralları ile bir anlam arayışında bulunmamış aynı zamanda bu kuralların ötesinde yine onların kaynak olduğu bir yöntem ile sonuçlara ulaşmıştır. Bu şekilde olmasının temel sebebi kanaatimizce müfessirin anlamaya/açıklamaya çalıştığı metnin kutsal bir metin olmasıdır. Diğer sebep ise anlam arayışı içinde olan yazarın uyum durumunu gözetmesidir. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak Kurtubî'nin bu çabayı lafzın özelliği, kırâat/okuyuş farklılıkları, bağlam, zaidlik, hazf vb. sebepler ile gösterdiği görülür.

Bu araştırma, Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* tefsirinde verdiği filolojik bilgiler taranarak özellikle morfolojinin bazı konuları hakkında yaptığı değerlendirmeleri konu edinir. Çalışmada sarfın sadece erillik-dişillik, tekil-ikil-çoğul ve belirlilik-belirsizlik konularına değinilir.

1. Müfred/Tekil-Tesniye/İkil-Cem'î/Çoğul

Arap dilinde adetleri bakımından lâfızlar (fiiler ve isimler) üç bölümde ele alınır. Tek bir varlığa delalet eden bir lâfız müfred/tekildir. Tekil lâfızlara birtakım eklemeler yaparak bu lâfız ikile dönüşebilir. Eril veya dişil olması ve düzenli veya düzensiz olması yönüyle farklılaşan ekler ve değişimler ile üç ve üçten fazla varlığa işaret eden lâfızlar da cem'î yani çoğuldur.¹

Kurtubî, tefsirinde morfolojinin bu konusunu ele alır ve farklı yorumlar yapar. Örneğin, Kurtubî'nin ele aldığı lâfızlardan biri **الله** lafza-i celâlidir. O, Allah lafzının yaratıcının isimlerinden en en büyüğü olduğunu ve bu isimle ondan başkasının isimlendirilemeyeceğini, ayrıca azameti sebebi ile ikilinin ve çoğulunun olmadığını belirtir.² Müellif, Rahmân sıfatının iştikakı ve ifade ettiği manalar hakkında alimlerin görüşlerine temas ettikten sonra aynı durumu Rahmân kelimesi için de zikreder. Rahmân ismi, çoğunluğa göre mübalağa anlamı içermekle beraber “ona kıyas edilemeyecek bir rahmet sahibi” anlamındadır. Bu sebeple müfessir “Rahmân” isminin ikili ve çoğulu bulunmadığı görüşünü aktarır.³ Cevherî de (öl. 400/1009'dan önce) Rahmân kelimesinin Allah'a has bir isim olduğunu belirtir.⁴

Müfessirin bu konuda aktardığı rivâyetleri değerlendirecek olursak; bir lafzın tekil olmakla birlikte ikil ve çoğulunun olmayışını azamet, yücelik ve mübalağa anlamlarına hamedildiği görüşüne ulaşılmaktadır. Fakat burada bu iki örnek dışında başka bir örnek sunulmaması ve onun bu konu hakkında sadece bu iki lafza değinmesi meseleinin bir kural olarak değerlendirilmesini zorlaştırır. Sanki burada sadece bu iki mezkûr

¹ Ebû Alî el-Fârîsî, *el-İdâhu'l-'Aduđi*, Thk. Hasan Şazelî Ferhûd (Riyad: y.y., 1969) 21-22; Yusuf es-Sıydevî, *el-Kefâf Yu'iru Savğa Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiye* (Şam, Dâru'l-Fikr, 1999), 178-182, 187-191-294-295; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi* (Mısır, Daru'l-Maarif, ts.), 1/117, 1/126, 1/137 4/613, 4/625-661; Eyüp Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 84-99.

² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2006), 1/157.

³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-eârib*, nşr. Dr. Mazin Mübarek- Muhammed Ali Hamdan (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 92; Ebu Bekir el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetü's-Suvâdî, , 1993), 1/134; Kurtubî, 1/159-160.

⁴ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, thk. Ahmed Abdülğaffur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Meleiyîn, 1987), 5/1929.

lâfız için var olan bir istisna söz konusudur. Ayrıca burada kıstas, lafzın tek başına tekilliği değil sadece tekilinin oluşu şeklindedir. Diğer bir görüş müfessirin ele aldığı lâfızların Allah ve Rahmân olması sebebi ile bu iddiaları dile getirmesi olabilir.

Kurtubî el-Bakara 2/285. âyette⁵ “لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ” ifadesinde *أَحَاد* şeklinde çoğul olmayışını lafzen tekil olarak çoğul anlamında kullanılabileceğini belirterek açıklar. Buna örnek olarak âyet, hadis ve bir beyit zikreder. Âyet “Hiçbiriniz buna engel olmadınız” mealindeki Hakka sûresi 47. âyettir (فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ). Âyette de tekil olan aynı lâfız çoğul anlamı ile kullanılır. “مَا أَحَلَّتِ الْغَنَامُ لِاحِدٍ سِوَا الرَّؤُوسِ غَيْرِكُمْ” hadisinde de durum aynıdır⁶ (Siyah başlı olup da ganimetlerin helal kılındığı sizden başka kimse yoktur). Bir de Ru'be'nin şu beyti ile istişhad eder:

“إِذَا أُمُورُ النَّاسِ دَيْتَتْ دَيْنَكَ ... لَا يَرْهَبُونَ أَحَدًا مِنْ دُونِكَ”

“İnsanların işleri senin itaatine göre düzenlenirse... Senden başka kimseden korkmazlar”⁸.

Müfessir âyette tekil bir lâfız ile geçen kelimenin bağlamı uyarınca çoğul bir anlama geldiği görüşünü şevahidler ile desteklemektedir. Önce bir âyet, sonra bir hadis ve sonra da bir şiir ile istişhad etmektedir. Buradan Kurtubî'nin âyetin bağlamında lafzın gösterdiği temel anlamı dışındakini kullanımını önemseydiği ortaya çıkmaktadır.

Müellif el-Hicr sûresi 15/22. âyette (...وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لُفُوحًا...) ⁹ “الرِّيحَ” kelimesini kırâat imamlarının genellikle çoğul bir şekilde okuduğunu, Hamza'nın (öl. 156/773) ise الرِّيحُ şeklinde tekil olarak okuduğunu aktarır. Bu okuyuşu açıklamaya çalışan müellif kelimenin tekil bir lâfız ile de çoğul bir anlama delalet edebileceğini söyler. Şöyle ki; جَاءَتْ أَرْضٌ سَبَّابٌ الرِّيحُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ (Rüzgâr her bir yönden geldi) cümlesini örnek veren müfessir Arapların bu tarz bir rüzgâr anlam genişlemesini yaptıklarına dikkat çeker. Ayrıca müellif أَرْضٌ سَبَّابٌ (düz yer) ve ثَوْبٌ أَخْلَقَ (eski elbise) örneklerini de bu tarz bir kullanım için aktarır.¹⁰

Örneği dikkatle incelediğimiz zaman müellifin burada kırâat ile tekil veya çoğul olarak okunan, tekil bir lafzın bir terkip içerisinde çoğul bir anlam ile kullanılmasını ele aldığı görülür. Buradan iki okuyuşa da değer verdiği anlamı çıkabilir. İlaveten bir önceki örnekte zikredildiği gibi tekil bir lafzın çoğul bir anlama gelmesi şeklinde açıkladığı bağlama uygun kuralı tekrar da eder. Fakat bu sefer kanıt sadece bir örnek cümleden ibarettir. Burada dikkat çeken husus müellifin bu durumu bir anlam genişlemesi

⁵ “...O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız...”.

⁶ el-Bakara 2/285 “لَمْ تَجَلِ الْغَنَامُ لِأَحَدٍ سِوَا الرَّؤُوسِ مِنْ قَبْلِكُمْ” Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-Kebîr=Câmiü's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998), Tefsir 9, (3085).

⁷ Ebû Hayyân Muhammed el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 2/758.

⁸ Kurtubî, 4/497. Çoğul anlamı ifadesi içi ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabi, 1407), 1/331.

⁹ el-Hicr 15/22 “Biz, rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik...”.

¹⁰ Kurtubî, 12/ 194. Bir diğer örnek için bk. 11/ 259.

olarak aktarmasıdır. Yani Kurtubî lafzın biçim özelliğinin dışında bir anlamı olduğunu kabul eder.

eş-Şuarâ sûresi 26/16. âyetinde¹¹ “رَسُولٌ” lafzı ele alınırken Ebû Ubeyde'nin¹² (öl. 209/824 [?]) görüşüne yer verilir. Ona göre bu lâfız ile kastedilen anlam risalet iken takdir ise risalet sahipleri anlamındadır. Aynı zamanda bu lafzın ikil ve çoğul anlam ile kullanılabilceği de yine Ebu Ubeyde'den rivâyet edilir. Örnek olarak ise هَذَا رَسُولِي وَهَذَا رَسُولِي وَوَكِيلِي (Bu/bu ikisi/bunlar elçim ve vekilimdir) cümleleri zikredilmektedir. Ayrıca aynı sûrenin 77. âyeti de delil olarak anılmaktadır: “فَاتَّبَعْتَهُمْ عَدُوًّا لِي”. (Muhakkak onlar benim apaçık düşmanlarımdır.)¹³ Görüleceği üzere âyette düşman anlamına gelen kelime lafzen tekil manen ise çoğuldur. Mana olarak çoğul oluşuna delil ise ان'ye bitişen zamirdir. en-Nahl sûresi 16/9. âyette (... وَعَلَى اللَّهِ قَسْدٌ... وَكَانَ السَّبِيلَ وَمِنْهَا جَانِبٌ) lafzının tekil olduğu halde çoğul anlam ifade ettiğini zikreden müellif bu anlamın “مِنْهَا” ibaresinde yer alan zamirden çıkarılabileceğini söyler.¹⁴ Müellif burada akılsız varlıkların çoğullarının tekil ve dişil bir zamir ile ifade edildiğine değinmek ister.

eş-Şuara sûresi 26/16. âyette ve örnek olarak verilen 77. âyette ele alınan resul ve düşman isimleri öncesinde çoğul bir zamir olmasına rağmen resul ve düşman kelimesi tekil olarak gelmiştir. Diğer örnekte ise yine aynı şekilde gayr-i akil ve çoğul bir kelimenin zamir olarak müfred-müennes bir şekilde ifade edileceğinden hareketle lafzen oluşun anlamın dışında bir anlam olacağı kanaatini aktarır. Müfessir yine bağlamdan çıkan anlamı önceki örnekte de ifade ettiği gibi açıklamıştır. Bu örneklerden müellifin lafzen taşınan özelliklerden ziyade anlam/bağlam odaklı bir karara ulaşmak istediği çıkarılabilir.

Kurtubî, el-Kaf sûresi 50/24. âyette¹⁵ “الْقِيَا” fiilini¹⁶ ele alırken, Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Ahfeş'ten (öl. 215/830 [?]) bu okuyuşun doğru olduğunu belirttiğini ve onların “Arapların ikil bir lâfızla tekil bir anlam ifade ettikleri” görüşünü paylaşır. Bu kullanıma örnek olarak Arapların kullandığı “وَيْلِكَ إِزْحَالَهَا وَأَزْجَرَاهَا، وَخَذَاهُ وَأَطْلَقَاهُ” (Yazıklar olsun, buna yükle, bunu engelle, bunu tut, bunu bırak) cümlelerini aktarır. Örnek verilen cümlelerde de fiiller ikil bir lâfız ile tekil bir anlam ifade ederler. Ferrâ ve Mazî'nin görüşleri de müellifin aktardığı görüşlerdendir. Ferrâ görüşünü âyetin öncesi

¹¹ eş-Şuarâ 26/16 “فَاتَّبَعْتَهُمْ عَدُوًّا لِي”؛ “Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin rabbinin elçisiyiz.”

¹² Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, H. 1381) 2/ 84.

¹³ Kurtubî, 16/ 15-16.

¹⁴ Müellif burada zikredilen görüşe ilaveten السَّبِيلِ kelimesinin Hîcâz ehlinin lügatinde müennes olduğunu belirtir: Kurtubî, 12/ 291. Âyetin anlamı: “Doğru yol Allah'a aittir, o yollarda eğri de vardır.”

¹⁵ el-Kâf 50/24: “الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلُّ كَفَّارٍ عَنِيبٌ”، “Atın cehenneme her inatçı kâfiri!”.

¹⁶ “Atın cehenneme her inatçı kâfiri!...”.

bağlamından çıkarılan arkadaşlık kavramına bağlar. Bu sebeple eşlikçi sayısı en az bir olmalıdır. Mazinî ise lafzen ikil olan bu lâfız ile tekrar ile “atın, atın” anlamına işaret eder.¹⁷

Bu durumun mümkün olduğunu belirten başka bir örnek de er-Rahman sûresi 55/13. âyette¹⁸ geçen “تُكْدِبَان” lafzı için geçerlidir. Bu lafzın insanlar ve cinler için olduğunun altı çizilerek belirtilse de Arapların âdeti olarak zikredilen ikil bir lâfız ile tekil bir anlama delalet etme yönüyle sadece insanlara bir hitap olduğunu belirten rivâyet de zikredilir.¹⁹

Müellif bu âyetlerde tesniye olarak yer alan fiillerin buldukları bağlamda lafzın temelde ifade etmesi gereken sayısal anlamdan başka bir anlam ifade etmesi üzerinde durur. Bu durumun da Araplarda mevcudiyetini örnek cümleler üzerinden ispata gayret eder. İkinci örnekte ilkinden farklı olarak iki anlama da hamledilme ihtimali üzerinde durur.²⁰ Kurtubî bu iki fiili ele alırken morfolojik özelliklerinden kurtararak bağlam içerisinde yer alan anlama odaklanır.

Tefsirde çoğul lâfızlar ile kimi zaman onların miktarları da ele alınır. Örneğin, Kurtubî el-Bakara sûresi 2/197. âyetinde “أَشْهُرٌ” kelimesinin²¹ iki aya ilaveten ve sonraki ayın bir miktar gününü ifade ettiğini söyler ve ayın bir kısmının tümü yerine geçebileceğini belirtir. Buna örnek olarak “رَأَيْتُكَ سَنَةً كَذَا” (Şu sene seni gördüm) cümlesini ve “رَأَيْتُكَ عَلَى عَهْدِ فُلَانٍ” (Şunun döneminde seni gördüm) cümlesini örnek verir. Görülen zaman bir seneden az olsa da ifadesi sene ile olmuştur. Zamanın bir kısmının tümü için kullanılabileceğine değinir. Müfessir buna örnek olarak “أَيَّامٌ مِّنَى ثَلَاثَةَ” hadisini²² ve ayrıca önceki örneklere benzer “رَأَيْتُكَ الْيَوْمَ، وَجِئْتُكَ الْعَامَ” (O yıl sana geldim, o gün seni gördüm) cümlelerini zikreder. Bu bağlamda aktarılan bir görüş de iki ve üstü için أَشْهُرٌ çoğuludur.²³

Sarf yönüyle çoğul sayılan bir lafzın ikiden fazla adedi ifade etmesi gerekir. Müellif bu açıklamaları ile konuya detaylı bir yaklaşım sergilemektedir. Ay örneğinde zikrettiği gibi üçüncü ayın bir tam ay olmasının gerekli olmadığını beyan ederken aslında bir anlamda genele şamil olabilecek bir anlayışa da karşı gelmektedir. Görüşünü desteklemek üzere zikrettiği bir hadis içerisinde geçen ifade ona göre üç tam gün değil kırk sekiz saatten sonrasını ifade eder.

¹⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân* (Cidde: Dâru't-Tefsir, 2015), 9/ 101, 24/468; Kurtubî, 19/447.

¹⁸ er-Rahmân 55/13: “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ”; “Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”.

¹⁹ Kurtubî, 20/123.

²⁰ Kurtubî, 19/447; Kurtubî, 20/123.

²¹ el-Bakara 2/197: “أَلَحْحُ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَةٌ...” “Hac bilinen aylardadır...”.

²² Tirmizî, “Hacc”, 57 (889).

²³ Kurtubî, 3/320.

Müellif, Mâide sûresi 38. âyette²⁴ neden “أَيْدِيَهُمَا” lafzının çoğul olarak zikredilip neden يَدَيْهِمَا olarak ikil ifade edilmediği sorusunu hatırlatır. Müellif, Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Ferrâ'nın²⁵ (öl. 207/822) insanda yaratılıştaki tek olan bir uzvun ya da organın ikiye izafe edilmesiyle çoğul olduğunu söylediklerini nakleder. هَشَمْتُ رُءُوسَهُمَا (kafaları parçaladım) ile أَشْبَعْتُ بَطُونَهُمَا (karınlarını doldurdum) örneklerinde ikile izafe edilen örnekleri kullandıklarını belirtir. Ayrıca bu âyette tekil olarak değil çoğul olarak ifade edilmesinin kastının “bundan sağ eli ve bundan da sağ eli kesiniz” olup asıl olanın يَدَيْهِمَا olduğunu zikrettiklerini de aktarır. Buna ek olarak Tahrim sûresi 4. âyeti²⁶ de paylaşır: “إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا”.²⁷

Tefsirde ayrıca Sîbeveyhi'nin²⁸ (öl. 180/796) de iki şeyin murad edilmesinin çoğul ile olabileceği görüşünde olduğunu belirtilir. Ayrıca İbn'ül-Arabî'nin²⁹ (öl. 543/1148) ise “أَيْدِيَهُمَا” lafzının âyetteki hali ile fasih olduğunu; çünkü iki kişinin dört elinin anlaşılabilirliği veya burada zikredilen hırsızların muayyen kimseler olmayıp bunun cins isim olması sebebiyle topluluk olarak düşünülmesi ile çoğul olarak da anlaşılacağını ifade ettiğini bildirir.³⁰ Bu durumun bir benzerini Kamer sûresi 41. Âyette³¹ geçen “النُّذُرُ” kelimesinde görürüz. Burada kastedilenin Hz. Musa ve Hz. Harun olduğunu söyleyen müellif, iki şey için çoğul lafzın kullanılabilirliğini söyler.³²

Müellifin çoğul bir lafzın iki tam ve onun biraz üzerinde olan bir miktarı ifade edebildiği ve üç tam bir şey anlamında gelmesi gerekmediği görüşünü zikretmiştik. İncelediğimiz Maide 38, Tahrim 4 ve Kamer sûresi 41. âyetlerde mesele çoğul bir lafzın ikil anlamına gelmesidir. Müfessirin bu iki görüşü çelişir gibi görünmektedir. Bu durum son zikredilen üç âyet için istisna kabilinden değerlendirilmiş gibi düşünülebilir. Ya da yine âyetlerin bağlamlarına yönelik bir açıklama yapılmıştır. Bir şeyin bir kısmı ile tümüne delalet etmesi morfolojinin dışında mecaz konusu ile de düşünülebilir.

²⁴ el-Mâide 5/38: “...وَأَلْسَانَهُمْ وَالسَّرِقَةَ فَاقْتَعِرْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاءُ بِمَا كَسَبَا نِكْلًا مِّنَ اللَّهِ...” ; “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin...”.

²⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (b.y.: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 1, s. 306; Ebû Ca'fer en-Nehhâs el-Murâdî, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdülmünim Halîl İbrahim (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.), 1/267.

²⁶ et-Tahrim 66/4; “İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti...”.

²⁷ Kurtubî, 7/471-472.

²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 2/48-49.

²⁹ İbn'ül-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2004), 2/117-118

³⁰ Kurtubî, 7/471-472

³¹ el-Kamer 54/41: “وَلَقَدْ جَاءَ عَالٍ فِرْعَوْنَ الْكُنُزُ”; “Şüphesiz Firavun'un halkına da uyarılar gelmişti...”.

³² Kurtubî, 20/101-102.

Farklı bir örnek vermek gerekirse; Kurtubî el-Bakara 2/228. âyette³³ geçen “الْبُعُولَةُ” kelimesinin البُعْلُ lafzının çoğulu olduğunu ve erkek eşler anlamına geldiğini söyler. Kendisine bitişik kapalı ta (ب) harfinin cemaat yani çokluk anlamını pekiştiren zâid bir harf olup ve şâz olduğunu belirtir. Yani müellife göre bu kullanım kıyastan ziyade semâ (duyuş) ile elde edilir.³⁴

Müfessir kocalar anlamına gelen bu kelimenin sonunda yer alan ve aslen müennesliğe işaret eden kapalı ta harfi ile sayısal anlam arasında bir ilişki kurmuştur. Bu harf ile temel olarak gerçekleşecek maksat çoğul manayı vurgulu bir şekilde öne çıkarmaktır. Keza bu isme muttasıl kadın eşler anlamında olan zamirin dişil ve çoğul anlam ifade etmesiyle, söz konusu ismin çoğul ve eril bir anlama gelmesi kaçınılmazdır. Bu durumun bir istisna oluşunu ifade etmesi ile meselenin kural ile bağını zayıflatmıştır. Hatta bu durumun duyum ile kanıtlanacağını ifade etmiştir.

2. Erillik/Müzekker-Dişillik/Müennes

Arapça'da lâfızlar müzekker ve müennes olmak üzere ikiye ayrılır. Müenneslik alametini lafzî ve takdîrî olarak taşımayan isimlere müzekker, bu alametleri taşıyanlar, alameti taşımasına karşın doğal olarak bu grupta olanlar ve duyuş yolu ile bu gruptan olduğu bilinenlere ise müennes isim denir. Müzekker ve müennes isimler de çeşitli gruplara ayrılır. Bir çift olarak müennes ve müzekkeri olan isimleri hakîkî müennes veya müzekker, öteki cinsten çifti bulunmayan isimler ise gayr-i hakîkî (mecâzî) müennes veya müzekker olurlar. Gayr-i hakîkî müenneslerin bir kıyasa tabi olmaksızın bir alamet taşımadan takdîrî bir müennesliği olanları semai müennes olarak isimlendirilir. Zira bu isimler sadece duyum ile müennesliği öğrenilen isimlerdir.³⁵

Her dilde -Arapça'da olduğu gibi- bu şekilde bir ayırım bulunmamaktadır. Tefsirde Arapça'da var olan bu konu işlenmiş, müstakil olarak veya cümle içerisindeki diğer öğeler ile uyumları bağlamında ele alınmıştır.

Örneğin, Mâide sûresi 3. âyette³⁶ geçen “النَّطِيعَةُ” kelimesinin sonundaki müenneslik alameti üzerinde durulur. Bilindiği üzere نَطَح fiili süsmek/toslamak anlamına gelen

³³ el-Bakara 2/228: “... وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا...”; “...Eğer taraflar aray düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler...”

³⁴ Kurtubî, 4/46.

³⁵ Ayrıca bk. İbnü'l-Enbari, *el-Bulga fi'l-Fark beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Ramazan Abdu't-Tevvab (Kahire: Daru'l-Kutub ,1970), 63-83; Yusuf es-Sıydevî, 297-299; Mustafa el-Galayînî, *Camîu'd-Durûsu'l-Arabiye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 1994), 98-101; Nihad M. Çetin, “Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetlerine Dair Müstakil Eserler”, *Şarkiyat Mecmuası* 1 (1956), 89-118, İsmail Erken, “Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Risalesi”, *Mizanû'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, İzmir, 2017, Sayı: 4, ss. 135-150.

³⁶ el-Mâide 5/3: “... وَالْمَنْخِيفَةُ وَالْمَوْفُودَةُ وَالْمَنْزِيَّةُ وَالنَّطِيعَةُ وَمَا أَكَلِ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذَبَحَ عَلَى النَّصْبِ وَأَنْ ...”

faîl vezninde bir lâfızdır.³⁷ Tefsirde kelimenin bu ölçü ile bir müenneslik alametinin olmaması gerektiği söylenir. Müenneslik harfinin zikri ise bu kelime ile ifade edilmek istenen ama lafzen âyette geçmeyen, mevsufun hazfine bağlanır. Esas kastedilen tos-lama ile ölmüş koyundur. Eğer mevsuf (شاة) söylenmez ise de bu müenneslik harfinin sabit kalacağı belirtilir. Müellife göre şâyet bu harf de hazfedilir ise bu kelime ile işâret edilen şeyin müennes mi yoksa müzekker mi olduğu bilinemez.³⁸

Müellif bu âyeti ele alırken sadece morfolojik bir açıdan müenneslik hükmüne varmaz. Keza zikrettiği üzere lafzın vezninin de buna uygun olmadığını ifade eder. Bu ölçü ile mefûl anlamına gelen bir sıfatın müennesi ve müzekkeri birdir. Yani her iki durumda müenneslik alameti bitişmeyen hali kullanılır.³⁹ Fakat Kurtubî buna ilaveten nahiv ve sarfın konusu olan hazf konusu bağlamında konuyu ele alır. Buradan müenneslik anlamı veren harfin aslında müennesliğe uygun olmayan bir durumda gelmesi ile hazfedilen unsura delalet ettiğini aktarır. Bu da harfin morfolojik kullanımının ötesinde bir şeydir.

Müellif, Yusuf sûresi 12/29. âyette⁴⁰ “الْخَاطِئِينَ” şeklinde geçen kelimenin neden müennes gelmediğini sorgularken burada ifade edilmek istenen anlamın müzekker ve müennesi kapsadığını ve bu durumda müzekker ifadenin, müennesine göre çok kullanılması sebebi ile âyette ifade edildiğini belirtir.⁴¹

Kelime öncesi (وَاسْتَغْفِرِي لِنَفْسِكَ إِنَّكَ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ) nakıs fiil ve fiile benzeyen harfin önündeki muttasıl zamir ile ondan önceki emir fiilin ve günah anlamına gelen isme muttasıl zaminin dişil olmaları, yazarı bu şekilde bir açıklamaya götürmüş gibi görülmektedir. Müfessir ele alınan kelimenin eril olma özelliği ile hem dişil ve hem de eril bir anlamı kapsadığı şeklinde yaptığı açıklama ile duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Yani bağlamı göz önüne aldığı söylenebilir.⁴²

Müfessir, el-En'âm sûresi 6/78. âyette⁴³ “فَلَمَّا رَأَى السَّمَاءَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّيَ هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا” “أَفَلَنْتَ” lafzında güneş kelimesinin “أَفَلَنْتَ” fiilinde müennes olarak kabul edilip هَذَا'de müzekker olarak ifade edilmesini irdeler. Güneşin dişil olarak zikredilmesinin ta'zim için olduğunu belirten müfessir örnek olarak عَلَامَةٌ kelimesini zikreder.⁴⁴ Buna benzer bir

³⁷ Cevherî, 1/112.

³⁸ Kurtubî, 7/272-273.

³⁹ Galayîni, 1/78.

⁴⁰ Yusuf 12/29: “يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِنَفْسِكَ إِنَّكَ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ”; “(Ey kadın!) Sen de günahının affını dile! Çünkü sen günahkârlardan oldun...”.

⁴¹ Kurtubî, 11/ 325; benzer bir durum için bk. 18/301-302; 19/338.

⁴² Mesele tağlib üslubu bağlamında da ele alınabilir, Bk. Ahmed Matlûb, *Esâlibun Belâgiyye* (Kuveyt: Vekalet'ül-Matbu 'ât, 1980), 266.

⁴³ el-En'âm 6/78; “Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”

⁴⁴ Bu durumu güneş kelimesini طَالع yani doğan anlamında ism-i fail takdiri ile de açıklamıştır. Kurtubî, 8/441-442; 16/242.

durumu En'âm sûresi 139. âyette⁴⁵ geçen “خالصة” kelimesi için görebiliriz. Sonundaki müenneslik alametinin anlamı için bu sefer müellif, Kisâî (öl. 189/805) ve Ahfeş'in (öl. 215/830 [?]) görüşünü aktarır. Onlar **رَجُلٌ عَلَّامَةٌ وَسَابَةٌ** cümlesindeki gibi mübalağa amaçlı olduğunu bildirirler.⁴⁶

Bu iki örnekte de müfessir dişlilik anlamı ifade eden yapıların, aynı zamanda bazı isimlerde gerçekleştirdiği mübalağa anlamını verdiğini söyler. Açıklamak için çaba sarf ettiği diğer konu ise yine âyette dişil olan şeylerin eril olarak ifade edilmesi veya eril için kullanılması durumudur. Bu durumda yazar bağlama uygun olabilecek şekilde harfin verdiği diğer anlamı ekleyerek açıklama yapar. Mübalağa anlamı ile dişil kullanımı açıklamış olur.

Kurtubî en-Nûr sûresi 24/60. âyette⁴⁷ “**الْفَوَاحِشُ مِنَ النِّسَاءِ**” (yaşlı kadınların) lafzında **الْفَوَاحِشُ**'nun tekil hali **قَاعِد** kelimesinde müenneslik tâ harfinin hafzedilmesini kadınların yaşlılığına bağlar. Yani yaşlılık onların kadınlık özelliğini ortadan kaldırır. Sonrasında ise **امْرَأَةٌ حَامِلٌ** terkinin örnek verir. Müfessir eril ifadenin yük ve hamilelik ile alakalandırıldığını ve bu durum haricinde kelimelerin müenneslik alameti ile kullanılacağını söyler.⁴⁸ Müellifin anlattığı bu durum anlamın belirlenmesi açısından önemlidir. **قَاعِد** kelimesinden dişilik özelliklerinde noksanlık anlamının çıkarılması ona göre lâfız olarak dişil olmamaya bağlıdır. Eril kullanım ile dişil kullanımın taşıdığı bazı özellikleri taşımadığını ifade etmeye çalışan yazar verdiği örneklerle durumu daha net hale getirmek ister. Fakat verilen örnek (**امْرَأَةٌ حَامِلٌ**), âyette geçtiği üzere kısmilik anlamı taşıyan bir harf-i cerr içermemekte aksine bir sıfat tamlaması olarak sunulmaktadır. Ayrıca müfessir müennes bir şeyin müzekker halde ifade edildiği bir kullanımı da sadece yaşlılık ve hamilelik anlamına hasretmektedir. Âyette bahsedilen kadınlar sonrasında gelen mevsulün **التي** olması da yazarın burada meseleyi açıklamasına sebep olarak zikredilebilir.

Kimi zaman müellif bu konuyu rivâyet edilen kırâatler bağlamında ele alır. Örneğin el-Bakara sûresi 2/48. âyette (**وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةً**) yer alan “**وَلَا يَقْبَلُ**” fiili Kurtubî'nin aktardığı üzere İbn Kesîr (öl. 120/738) ve Ebu Amr (öl. 120/738) tarafından müennes olarak **يُقْبَلُ** şeklinde okunmuştur. Müellif fiilin müzekker olarak okuyanların da olduğunu aktarmıştır. Müfessir, Ahfeş'in (öl. 215/830 [?]) müzekker okunmasının daha iyi olduğunu çünkü önceki âyette yer alan “**فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ**” ifadesi ile ayrılması gerektiği görüşünü de paylaşır.⁴⁹

⁴⁵ el-En'âm 6/139: “وقالوا ما في بطن هذه الأنعام خالصة لذكورنا ومحرّم على أزواجنا...”; “Dediler ki: «Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır.»”

⁴⁶ el-Ahfeşü'l-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Kırâ'a (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990) 1/314; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/34; Kurtubî, 9/46-47.

⁴⁷ en-Nûr 24/60 “والفواحش من النساء التي لا يزوجن بكاحا...”

⁴⁸ Kurtubî, 15/339.

⁴⁹ Ahfeş, 1/95; Kurtubî, 2/79.

Kurtubî eril ve dişil şeklinde fiilin iki okuyuşu için anlam önerisinde bulunurken aslında bir uyum arayışında bulunmamaktadır. Çabası daha çok kırâatlerin anlama katkısı üzerinedir. Lafzen var olduğu düşünülen eril-dişil uyumsuzluğu onun önerdiği anlam varsayımları ile sadece mana düzleminde çözülmektedir.

Kurtubî en-Nisâ sûresi 4/8. âyette⁵⁰ de geçen "مِنْهُ" lafzındaki zamirin الْقِسْمَةَ'e aid (anlamı mal olup, anlamına aid olduğu zikredilir) olup müennes gelmemesini, anlamın mal ve miras olmasına bağlar ve bu durumda Yûsuf sûresi 12/76. âyetteki "ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا" قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ) "مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ" ifadesini örnek verir. Fiile muttasıl zamirin 72. âyette (قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ) "صَوَاعِ" ifadesine aid olmasına rağmen müennes olmasını السِّقَايَةِ'yü kastetmesine bağlar.⁵¹

Müfessir, ilk âyette eril gelen zamirin sebebini dişil olan râcînin anlamını ifade ederek, ikinci âyette de tam tersi şeklinde zikrederek -ona göre lafzen var olan- morfolojik uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışır. Yine burada yazarı bu yargıya iten sebep; mana yönüyle bağlamsal uyumu sağlamaktır.

3. Belirlilik/Marife-Belirsizlik/Nekre

Bir şeye delalet edip belirli olmayan isme nekre/belirsiz, muayyen bir şeye delalet eden isme ise marife/belirli isim denilir. Belirsizliğin/nekreliğin alameti bir kelimenin başına elif lam kabul edebilmesidir. Yedi şekilde marifelik ortaya çıkar:

- 1) Zamir olma
- 2) Alem olma
- 3) İsm-i işâret olma
- 4) İsm-i mevsûl olma
- 5) Elif lam eki almış olma
- 6) Muzaf olma
- 7) Nekre-i Maksude bir münâdâ olma.⁵²

Kurtubî Rab (el-Fatiha 1/2) kelimesinde harf-i tarif getirildiği zaman kelimenin ahd⁵³ anlamı ile sadece Allah'a mahsus olacağını, eğer elif-lam olmaz ise Allah ve kulları arasında müşterek bir kullanım olacağını dile getirir.⁵⁴

⁵⁰ en-Nisâ 4/8: "وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقَرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَأَزْرُقُوا أَلْوَانَهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا"

⁵¹ Kurtubî, 6/86.

⁵² İbnü's-Serrâc, *Usul fi'n-Nahv* (Beyrut: Müessesetü'l-Risale,.ts.), 148-149; Abbâs Hasan, 1/206-212; es-Sydevî, 391.

⁵³ Önceden işaret edilen şeyi tekrar ifade ederken harici ahd, ifade edilecek şeyin dışında bir şeyi belirtirken zihni ahd: Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârib, nşr. Dr. Mazin Mübarek- Muhammed Ali Hamdan (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 92. Avnullah Enes Ateş, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılan Elif Lâm Takılarının Doğru Anlaşılmasından Kaynaklanan Tercüme Problemleri", *Dergiabant* 8/1 (Mayıs 2020), 106.

⁵⁴ Kurtubî, 1/212.

Rab kelimesi ile ilgili örnekte elif-lam kelimeye bir hususilik anlamı katmaktadır. Burada yer alan ahd kelimesi ile ne ifade edildiği net bir şekilde aktarılmamıştır. Ama bunun zihni ahd olması muhtemeldir. Bu durumda harf-i tarif ile muhatabın zihninde var olan bir şey ifade edilmektedir. Çünkü yazar insanlar için kullanımı ile ayrıma ihtiyaç duymuştur. Müellif belirlilik takısı ile ismin hususilik kazandığını ifade ederken bir anlamda elif-lam takısının verdiği standart anlamın üstünde bir anlamı da zikreder.

Kurtubî bir grup kalamcudan rivâyetle Bakara sûresi 74. âyette geçen “وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا” ⁵⁵ “يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ” ifadesinde yer alan taşın, yağın dolu olduğunu, düşme kelimesinin mecâz olup düşen taş/dolulara bakan kimsenin alçak gönüllülüğünün taşlara izafe edildiğini söyler. Bu minvalde bazı gayr-i akilerin marifelik verilerle aklettirilmeleri önünde engel olmadığı görüşünü aktarır.

Âyette dolu/taş kelimesi marife geçmektedir. Müellifin belirlilik takısının vermesi muhtemel “belirli olma” anlamından ziyade olan “akılsız bir varlığın müşahhaslaştırılması” anlamını verdiğini söylerken mecaz kavramı ile biçim konusundan çıkıp söz sanatları alanına girer. Belirliği insana ait bir özellik gibi görüp belirlisizliği ise eşyaya dair düşünür.

Fatır sûresi ikinci âyette ⁵⁶ “رَحْمَةً” kelimesinin nekre gelmesi hakkında müellif yorum yapar. Bu kelimenin muhtemel anlamlarına dair birçok farklı düşüncüyü dile getirir. Ona göre verdiği tüm anlam ihtimallerini bu kelime kapsayabilir. Bunu söylerken kelimenin anlamları kapsama özelliğini nekre olmasına bağlar. Ona göre bu sebeple o yaygın ve müphem olur. Tenvinli olarak tüm rahmetlere bedel olacağını da söyler. ⁵⁷

Belirlilik takısı ile kullanıldığında anlamın ifade edeceği şeylerin sayısının azalacağı ifade edilirken aksi takdirde nekrelik ile ifadenin anlam kabiliyetinin arttığı söylenir. Morfolojik olan belirsizlik özelliği anlam olarak müphemliğe ve oradan anlam olarak genişlemeye hamledilir.

Müellif, Cin sûresi 16. âyette ⁵⁸ geçen yol anlamına gelen “الطَّرِيقَةَ” kelimesinin hidâyet yolu anlamında olmasının daha uygun bir görüş olduğunu belirtir. Bunu iki sebebe bağlar. İlk sebep; kelimenin elif-lam ile marife olması ve ikincisi ise; ona göre istikamet ancak hidâyet ile olabilmesidir. Kelimenin “küfür yolu” anlamına da karşı çıkar. Zira o, bu görüşü kelimenin marife olması ile temellendirir. Bu anlama örnek

⁵⁵ Kurtubî, 2/209.

⁵⁶ el-Fâtır 35/2: “مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا...” (Allah'ın insanlara açtığı rahmeti kısıbillecek yoktur...).

⁵⁷ Kurtubî, 17/344.

⁵⁸ el-Cîn 72/16: “وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ...” (Eğer doğru yolda yürürlerse...).

olarak En'âm sûresi 44. âyeti⁵⁹ zikreder (Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık; kendilerine verilene sevinince ansızın onları yakaladık da umutsuz kalıverdiler).⁶⁰

Yazar belirlilik anlamı veren takının sayesinde âyette kelimenin bir anlam kazandığını ve zıt olabilecek anlamına ise gelemeyeceğini aktarır. Âyetin bağlamı gereği “elbette kendilerine bol bir su verirdik” lafzını delil göstermeyerek “küfür yolu” görüşünden farklı bir yol izlemiştir. Öncesindeki istikamet anlamındaki fiil ile ve belirlilikle anlama ulaşmıştır. Müellif morfolojik özellik taşıyan bir takı ile âyette var olan anlamı aktarmıştır.

Sonuç

Kur'an'ı anlamak için Arap dilinin hassasiyetlerine vakıf olmak gerekliliği açıktır ve bu sebeple; Kurtubî tefsirinde Arap diline ait hususları incelemiş ve ele almıştır. Morfolojik konular diğer dilbilimsel konular gibi âyetleri anlama ve anlatma bağlamında işlenmiştir. Bunu yaparken var olan görüşleri toplamaya ve aktarmaya çalışmıştır. Aynı zamanda kendi tercihlerini ve görüşlerini aktarmıştır. Morfolojik yorumları da diğer dilbilimsel konular gibi önceki görüşleri, kendi görüşlerini ve önceki görüşler arasından tercih ve değerlendirmelerini içerir.

Makalenin sınırlılıkları uyarınca çalışmada morfolojinin üç konusu ele alınmıştır. Bunlar tekil-ikil-çoğul, erillik-dişillik ve belirlilik ve belirsizlik konularıdır. Bu konuları ele almakla şunlar hedeflenmiştir: Kurtubî'nin morfolojik olarak âyetleri anlama çabasını ortaya koymak, müfessirin morfolojik konular bağlamında incelediği âyetleri bu bilimin sınırları dışında anlama ve anlatma çabasını incelemek, müellifin morfolojiyi temele alan anlam arayışını metodolojik olarak incelemek.

Ulaşılan sonuçlar şunlardır:

- 1) Tefsirde morfolojik konular ele alınmış, âyetleri anlama ve anlatmak için işlenmiştir.
- 2) Bu konular ele alınırken morfolojinin ortaya koyduğu kurallar kıyas edilmiş ve kısmen sema' kaynaklı yorumlar yapılmıştır.
- 3) Müfessir kuralların sınırını genişlettiği veya üstüne çıktığı durumlara sebep olarak şunlar zikredilebilir: Âyetin lafzen veya mana olarak bağlamı; okuyuş farklılıkları; zaidlik ve hafz gibi takdiri düşüncelerden; İnançlarından ve dini, tarihi bilgilerinden hareket ederek çıkarımlarda bulunmuştur.
- 4) Çıkarımlarına destek amaçlı âyet, hadis, şiir gibi istişhad edebilecek kaynaklardan ve diğer dilbilimsel örnek cümlelerden yararlanmış. Ayrıca dini ve tarihi bilgileri de bu bağlamda zikretmiştir.

⁵⁹ el-En'âm 6/44: “ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ”.

⁶⁰ Kurtubî, 21/295.

Konuya ek olarak aşağıdaki konuların çalışılması gerekmektedir:

- Morfoloji ve kırâat ilişkisi
- Diğer tefsirlerde morfolojinin âyetleri anlama ile ilişkisi

Morfoloji kurallarının âyetler bağlamında istisnai durumları incelenmelidir.

Kaynakça | References

- Abbâs Hasan. *en-Nahvu'l-Vâfi*. Mısır: Daru'l-Maarif, ts.
- Akşit, Eyüp. Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılan Elif Lâm Takılarının Doğru Anlaşılmasından Kaynaklanan Tercüme Problemleri". *Dergiabant* 8/1 (Mayıs 2020), 102-120. <https://doi.org/10.33931/abuifd.706029>
- Beyhakî, Ebu Bekir. *el-Esmâ ve's-Sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. Cidde: Mektebetü's-Suvâdî, 1993.
- Cevherî. *es-Sihâh Tâcü'l-Luga*, thk. Ahmed Abdülgaffur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Meleyîn, 1987.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, H. 1381.
- el-Ahfeşü'l-Evsat. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Kırâ'a. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Erken, İsmail. "Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Adlı Risalesi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 4 (Haziran 2017), 135-150.
- Ferrâ. *Me'âni'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Ebû Alî el-Fârisî. *el-İdâhu'l-Adudî*. Riyad: y.y., 1969.
- Galayînî. Mustafa. *Camiu'd-Durûsu'l-Arabiye*. Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriye, 1994.
- İbn Hişâm. *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-eârib*. nşr. Mazin Mübarek- Muhammed Ali Hamdan. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn'ül-Arabî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2004.
- İbnü'l-Enbarî. *el-Bulğa fi'l-Fark beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*. thk. Ramazan Abdu't-Tevvab. Kahire: Daru'l-Kutub, 1970.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Usul fi'n-Nahv*. Beyrut Müessesetü'l-Risale, ts.
- Kurtubî. *el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2006.
- Matlûb, Ahmed. *Esâlîbun Belâgiyye*. Kuveyt: Vekalet'ül-Matbu 'ât, 1980.
- Nehhâs. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Abdülmünim Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.
- Nihad M. Çetin. "Arapça'da Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetlerine Dair Müstakil Eserler". *Şarkiyat Mecmuası* 1 (Aralık 1956), 89-118.

- Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. Cidde: Dâru't-Tefsir, 2015.
- Siydevî, Yusuf. *el-Kefâf Yuûru Savġa Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiye*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed. *el-Câmiü'l-Kebîr=Câmiü's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf'an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabi, 1407.